

4-2009

Илимий журнал

ВИШОМ

ISSN 2010-9601

МОДИ

ИЛМИЙ ЖУРНАЛ

4 / 2009

Муассис Тошкент молия институтинин

Тахрир кенгаши раиси:

А.В.Ваҳобов - Тошкент молия институтинин ректори, бош

мухбир, иқтисод фанлари доктори, профессор

Тахрир кенгаши аъзолари:

Ш.К.Шаякубов - Тошкент молия институтинин ўқув ишлари

бўйича проректори, бош мухбиринин уринбосари,

иқтисод фанлари номзоли, доцент

Р.А.Абдикаримов - масъул котиб, техника фанлари номзоли,

доцент

М.Ш.Шарифжон - Ўзбекистон Фанлар Академиясинин

академиклиги, сенатор

А.В.Ваҳобов - Банк-молия академиясинин ректори, иқтисод

фанлари доктори, профессор

Б.Ю.Холмев - Тошкент давлат иқтисодий университетинин

ректору, иқтисод фанлари доктори, профессор

Е.А.Абдуллаев - Тошкент молия институтинин илмий ишлари

бўйича проректори, иқтисод фанлари доктори,

профессор

Н.Х.Халилов - «Молия-иқтисод» факультетинин декани,

иқтисод фанлари доктори, профессор

М.П.Алимарданов - «Солиқ ва сўғурта иши» факультетинин

декани, иқтисод фанлари доктори, профессор

Х.А.Шодиев - «Статистика» кафедрасинин муdiri, иқтисод

фанлари доктори, профессор

Ш.Ш.Шоҳзамини - «Молия инжинирингинин ва бозорлар»

кафедрасинин муdiri, техника фанлари номзоли,

доцент

Б.Э.Тошмурадова - «Молия менежментинин» кафедрасинин муdiri,

иқтисод фанлари доктори

Х.М.Шеннаев - «Сўғурта иши» кафедрасинин муdiri, иқтисод

фанлари номзоли, доцент

Ш.Н.Файзиёв - «Аудит» кафедрасинин муdiri, иқтисод

фанлари номзоли, доцент

Т.С.Маликов - Иқтисод фанлари доктори, профессор

А.У.Умаров - Иқтисод фанлари доктори, профессор

К.С.Сафарова - «Математика» кафедрасинин муdiri, иқтисод

фанлари доктори, профессор

Т.Т.Жўраев - «Умумий иқтисодий назария ва иқтисодий

педагогика» кафедрасинин муdiri, иқтисод фанлари

доктори, профессор

С.Х.Норқошилов - «Банк иши» кафедрасинин муdiri, иқтисод

фанлари номзоли, доцент

Тахририят ижодий

жамоаси:

Бош мухбиринин: А.Ваҳобов

Бош мухбиринин уринбосари:

Ш.Шаякубов

Масъул котиб:

Р.Абдикаримов

Масъул мухбиринин:

З.Дўсмухамедова

Илмий мухбиринин:

иқтисод фанлари

доктори, профессор

Т.С.Маликов

Техник мухбиринин:

М.Икромов

1 июнда 4 мартада

чон этилади.

Ўзбекистон хурдада

марказининда

Тахририят манзилинин:

100084, Тошкент ш.,
Кичик халқа йўли, 7-уй

Тел: 234-66-41

МУНДАРИЖА

МОЛИЯ

А. КАРИМОВ4
 Молиявий харажатларни камайтиришда аутсорсинг хизматларининг роли

Ш. ШОХАЪЗАМИЙ8
 Концепция экономической системологии

Т. КОРАЛИЕВ, Э. ҚОДИРОВ15
 Халқаро молиявий инқироз ва унинг таъсирини юмшатиш йўллари

Б. МАМАТОВ19
 Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини микромолиялаш амалиётидаги ўзига хос муаммолар

З. ТҲРАИЕВ24
 Мамлакат аҳолисининг жорий истеъмолини молиялаштириш

А. ХАЙРИҲУДИНОВ28
 Маҳаллий бюджетлар даромад базалари барқарорлигини аниқловчи кўрсаткичлар тизими

С. АБДУЛЛАЕВ34
 Ўзбекистонда макроектисодий ўсишнинг ўзига хос хусусиятлари

Р. ҚАРЛИБАЕВА37
 Бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритувчи субъектлар молиявий менежменти

Ф. ЗУФАРОВА42
 Айланма маблағларнинг корхоналар молиявий-хўжалик фаоллиги таъсири

А. БЕРДИҚУЛОВ46
 Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз шароитида корхонани ресурктиризацпялаш жараёни

О. ЙЎЛДОШЕВ52
 Солиқ имтиёзларини такомиллаштиришнинг услувор йўналишлари

М. УСМОНОВА58
 Жисмоний шахслар даромадларини декларация усулида солиққа тортишда хоркижий давлатлар тажрибаси

4 / 2009

4 / 2009

Н. ЖИЯНОВА

Ф. МУҲАМЕДОВ

Б. МИРЗАНОВ

Т. ЖҲРАЕВ

А. СИДИҚОВ

Г. ИНОМОВА, Г. ШОКИРОВА

О. АСТАНАҚУЛОВ

Э. АЛБЖАНОВА

КҮЗНИК

Дубай вавилони: навбат кимга —

КҮЗНИК

КҮЗНИК

РАЯ КАРЛИБАЕВА

Ташкент давлат иқтисодий университетининг «Корпоратив бошқарув» кафедраси доценти, иқтисод фанлари номзоли

ВОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ ШАРОИТИДА ХЎЖАЛИК ЮРИТВУЧИ СУБЪЕКТЛАР МОЛИВИАЙ МЕНЕЖМЕНТИ

Мамлакатимизда иқтисодий туб ис-лохотлар даврда қатар корхоналар ре-жалли иқтисодий шароитда ўзлари-нинг ишлаб чиқариш-молиявий фао-лиятини мамырий-бўйрукбозлик та-моилларига таяниб юритиб келиди.

Иқтисодийнинг бозор муносабат-ларига ўтиши корхоналарда ишлаб чи-қариш муносабатларини иқтисодий-нинг объектив қонуниятларига бўйсунган ҳолда ташкил этишга маж-бур этади. Катта салмоққа эга бўлган давлат корхоналарини хусусийлашти-риш ва давлат тасарруфидан чиқариш-жараёни жалал бошланиб, корхоналар турли мулкчилик шакллари қўрини-шида барпо этилди, ўз навбатида бу давлатнинг мамлакат ишлаб чиқари-шини шидати ҳажми қисқаришига, унинг ўрнига нодавлат сектори ишлаб чи-қариши ўлуши ортиб боришига олиб келди. Шундай қилиб, хусусий сек-торни кенгайтириш, қиёқ бизнес ва фермер хўжалиқлари ҳамда табиқкор-ликни ривожлантириш борасида туб бурилишга эришилди. 2005 йилда дав-лат корхоналари, давлат акция пакет-ларини асосан, хусусий мулкдорлар-га сотиш масаласига алоҳида эътибор қаратди. Натижанда, 980 та объектдан 902 таси хусусий мулкка айлантирил-ди. 2000-2008 йиллар давомида жами 5 минг 246 та корхона ва объект, жум-ладан, Самарқанд чой қалоклаш фаб-

ишлаб чиқарилаётган янги ички мах-сулотнинг қарийб 76 фоизи, саноат маҳсулотларининг 78 фоиздан ортиги, қишлоқ хўжалиги ва чакана савдо ай-ланмасининг деярли барча маҳсулот-лари нодавлат сектори улушига түри келмоқда. Нодавлат секторида 77 фонд ёки иқтисодийта банд бўлган ишчи-ларнинг түрдан ў қисми меҳнат қил-моқда.

Демак, бозор иқтисодиёти шарои-тида хўжалик юритувчи субъектлар олдига түрган муҳим масалалардан бири замонавий ишлаб чиқариш му-носабатларини ўзлаштириш, самара-ли ва фойдали бизнесни йўлга қўйиш-дан иборат.

Ўзбекистон Республикасида вужуд-га келган иқтисодий тизим хўжалик

Каримов И.А. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳара-кат қилишимиз лозим//Халқ сўзи, 2006 йил 11 февраль.

журтигинин турли мулкчылик шак-
ларидати ишлаб чыгаруучуларинин
самарали ва узаро тенг манфатли мо-
лиявий фаолият оиб борилишарга ша-
роит яратиб беради. Буниинг учун Узбе-
кистон Республикаси Олий Мажлиси
томонидан молиявий конунлар ва
хукумат идоралари томонидан хужа-
лик юритувчи субъектлар фаолияти-
ни тартибга солиб борилиши турли
меърий хужжатлари кабул килинди.
Хужалик юритувчилар, давлат, жа-
моат ва бошқа ташкилотлар уртаси-
даги пул муносабатлари (пул харакат-
лари) кредит, банк ва молия муасса-
салари оркали амалга оширилади. Уз
фаолиятлариини ташкил килган хар
бир хужалик юритувчи субъект бозор
таалабларига амал килмоги лозим. Зеро,
ишлаб чыгаруу субъектига жаран-
ларининг ички ва ташки омилилар таъ-
сири сезилмасдан илжжи йук.

Юсак молиявий натижаларга эри-
шишга интилагетган хар бир корхона
учун иктисодий жаранларни бахолаш-
да мустакиллик, хужалик карпорари-
ни турри кабул килган ва сунти
натижаларга жавобгарлик хисси би-
лан караш корхона бошкаруви ато-
хида эртибор каратишни талаб этади.
Юкори молиявий натижалар ишлаб
чыгаруу, ташкилий ва бошқа фао-
лиятлар самаралорлигини акс этирив-
чи курастакчи бутлибгина қолмай, баг-
ки салохиятли инвесторлар ва мулк-
дорлар кизикишларини уйгогадиган
жозоба хамдир. Бундан ташқари, мо-
лиявий натижалар корхонанинг ме-
нежмент сифатларига бахо бериши им-
кониятини хам яратеди. Молиявий бо-
шкарувиинг самаралорлиги энг авва-
ло, ишлаб чыгарууининг барча жабх-
ларидати ундан кенг фойдаланишни акс
этиради.

Корхоналар молиясий ишлаб чыка-
риш жаранларидати фаол иштирок эта-
етган муайян корхонанинг иктисодий
салохиятини акс этирибгина қолмай,
балки, мамлакат ишлаб чыгаруу им-
кониятларини хам ифодалайди. Кор-
хоналар молиясийининг иктисодий
холоватини акс этиривуви пул маблағ-
лари фондларининг шаклланиши хар
бир хужалик юритувчи субъектлар-
нининг ишлаб чыгаруу хусусиятларини
намоён этади. Корхоналар молиясий
ялипи даромад, пул жамғармалари ва
молиявий ресурсларни таксимлаш
хамда улардан фойдаланиш жаранла-
рида вуждуга келадиган пул шакли-
даги иктисодий муносабатлар мажму-
ени узидати акс этиради.

Мальумки, молия корхонада юз
берадиган барча жаранларнинг кий-
мат куринишларини узидати ифода эта-
ди. Шундай экан, молиявий менеж-
мент пул оқимлари харакатини жа-
даллаштириш, тизимлаштириш ва ба-
раствурга эта булган ва уларни так-
кослаш имконини беради. Шундай так-
кослаш оркали битта ёки хар кил тар-
моқлардаги фирма ва корхоналар иш-
лаб чыгаруу самаралорлигини бахо-
лаш мумкин.

Молия механизми фаол хужалик
фаолиятини таъминлашда пул маблағ-
ларини ташкил этиш, таксимлаш ва
фойдаланишни узичи алувчи кор-
хоналар молиясий хамда уни тартибга
солувчи давлат конунлари ва меъ-
рий хужжатлари тизимини узидати
акс этиради. Молия механизми

ментда валюта курслари, нархлар да-
ражалари, бозорнинг умумий ҳолати
ва алоҳида сегментлардаги унинг
конъюнктурасини ақс эттирувчи тур-
ли индекслар, фонд бозорида молия-
вий инстрუმентларнинг котировкала-
ри ва ҳ.к.лар каби ташқи регулятор-
ларни ҳам инобатга олиш керак.

Бозорнинг шаклланиб бориши би-
лан айтиб ўтилган регуляторларнинг
роли кўнаиб боради, бинобарин,
унинг корхона молиявий механизми-
га таъсири ҳам кучаяди.

Барча молиявий категориялар: ту-
шум, даромад, амортизация, асосий
фондлар ва айланма воситалар, кре-
дит, солиқлар фаол ишлатилганла-
ри на молия механизмининг самардор-
лиги таъминланади.

Бошқарув тизими сифатида менеж-
мент, бошқарув субъекти ва объекти
булиши мумкин. Корхонада молия хиз-
матининг мутасадди ходимлари ёки
корхона пул муомаласини ташкил
этувчи ходимлар бошқарув субъек-
тини ташкил этади. Молиявий фао-
лият бошқарувининг турли иерархик
поғоналарида турган хизматчилар ва
ижрочилар ўртасида тақсимланши
мумкин. Мономики, кичик бизнес бо-
шқарув функцияларининг чуқур тақ-
симланшини тақозо этмас экан, мо-
лиявий менежмент субъекти сифати-
да корхона раҳбари ва бўхгалтер иш-
тирок этиши мумкин. Ириқ корхо-
наларда молияни бошқариш учун мах-
сус бўлимлар — молиявий хизматлар
ва дирекция тузилади. Молиявий ди-
ректор (молиявий масалалар бўйича
вице-президент) — бош масъул мо-
лиячи. Молиявий бошқарувининг фун-
кцилари, шунингдек молиявий ме-
нежер, бош бухгалтер, мамыурий ди-
ректор, молиявий-савдо хизмати раҳ-

баратларни оптималлаштириш, иш-
лаб чиқариш захираларини аниқлаш,
маҳсулот таннархини камайтириш, да-
роматни кўпайтириш, рентабеллик да-
ражасини кўтарш, бозорда рақобат
позициясини мустаҳкамлаш ва
ҳ.к.ларга тизимли ёндашшини амалга
оширади.

Молия механизми — белгиланган
стратегик мақсадларга эришиш учун
молиявий бошқарув субъектлари ва
объектларига таъсир этишининг шакл
ва усулларининг мажмуи бўлиб кор-
хона молиясини меърий-ҳуқуқий
бошқариш, корхонада юзата келган
бошқарувининг ички тизими, молия-
вий бошқарув усуллари, молиявий
инстрუმентлар, воситалар ва рабат-
лар, кўрсаткичлар, меърилар, лимит-
лар, аҳборот базаси ва бошқа элемен-
тларни ўз ичига олади.

Меърий-ҳуқуқий бошқарув, мо-
лия сисмати соҳасида давлатнинг ётақ-
чилик ролин белгилаб, солиқ муно-
сабатлари, инвестицион фаолият,
ҳисоб-китобнинг шакл ва усуллари,
захира талаблари, меърилар ва ҳ.к.лар-
ни ўзида ақс этиради.

Молиявий режалаштириш, моли-
явий ва бошқарув ҳисоби, молиявий
тартибга солиш, молиявий назорат ва
тахлил асосий молиявий усуллар си-
фатида иштирок этади. Улар корхо-
нада пул фондларининг ташкил бўли-
ши ва ишлатилишини таъминлаб, мо-
лиявий-ҳўжжалик фаолияти жараёни-
да ўзгүрсиз айланшини амалга оши-
ради ва турли функциячионал шакллар-
га эга бўлган ҳолда, турли активлар-
да моддийлашади. Шундай қилиб, мо-
лия механизми молиявий бош-
қарувининг кўп функцияли тизими
ни таъминлайди.

Бундан ташқари, молиявий менеж-

этишда корхонанинг имкониятлари ни белгилайди. Хусусий молиявий ресурсларни бошқаришда асосий эътибор, соф даромад ва амортизация чегирмаларга қаратилиши лозим. Бироқ, нафақат хусусий манбалар пул оқими катталигини белгилайди, молиявий самарадорлик кўп жиҳатдан айланма-дали хусусий ва заём маблағларининг қўшилишига боғлиқ бўлади. Бу молиявий менежментнинг олдинта заём маблағларга бўлган умумий эҳтиёж-ни аниқлаш, шунингдек, қисқа муددатли ва узоқ муددатли қарздорлик-нинг нисбатини оптималлаштириш ва-зифасини кўяди. Айланма ва айлан-мадан ташқари активлар ҳар қандай корхонанинг моҳиятини ташкил қиладди. Молиявий бошқарув объект-лари сифатида иштирок этиб, улар, аввало бор, ўз турлари бўйича мут-лақ қийматларда аниқланган бўлиши керак, чунки бунга корхона фаолият-тининг кўламини, шунингдек, капитал қиймати ва молиявий таркиби боғ-лиқ. Шу билан бирга, активларнинг алоҳида таркибий қисмлари айланма-ва айланмадан ташқари активларни бош-қаришда турлича ёндашувларни талаб этади. Айланма активларнинг алоҳида турлари айланма шудлатиш аниқлаш товар-молдий бойликлар захиралари-ни, дебитор қарздорликни ва умуман айланма воситаларни рақобона бош-қаришга асос яратади.

Айланмадан ташқари, асосий фон-длар активлар таркибида муҳим қисм-ни ташкил этади. Активларнинг бў-қисминини бошқариш уларнинг алоҳи-да турларини самарали ишлатишни ва таркибининг тахлил қилишни, жори-ва капитал таъмирлаш бўйича тадбир-ларни, машина ва қурilmаларни вақ-турлар стратегик масалаларни ҳал қилишда устувор асос этиради. Корхонани барпо этишда устувор вазифа, янги тузилган активларни молиялаштириш учун зарур бўлган маблағлар қийматини белгилашдан иборат бўлади. Бунда молиялаштириш манбани оптималлаштириш, капитал қиймати паст бўлган ҳолларда корхонанинг зарурий молиявий барқарор-лигини таъминлайдиган тузилмани шакллантириш масаласи ҳал этилади. Бундан кейин хусусий молиявий ре-сурслар стратегик масалаларни ҳал қилишда устувор асос этиради. Корхонани барпо этишда устувор вазифа, янги тузилган активларни молиялаштириш учун зарур бўлган маблағлар қийматини белгилашдан иборат бўлади. Бунда молиялаштириш манбани оптималлаштириш, капитал қиймати паст бўлган ҳолларда корхонанинг зарурий молиявий барқарор-лигини таъминлайдиган тузилмани шакллантириш масаласи ҳал этилади. Бундан кейин хусусий молиявий ре-сурслар стратегик масалаларни ҳал қилишда устувор асос этиради. Корхонани барпо этишда устувор вазифа, янги тузилган активларни молиялаштириш учун зарур бўлган маблағлар қийматини белгилашдан иборат бўлади. Бунда молиялаштириш манбани оптималлаштириш, капитал қиймати паст бўлган ҳолларда корхонанинг зарурий молиявий барқарор-лигини таъминлайдиган тузилмани шакллантириш масаласи ҳал этилади. Бундан кейин хусусий молиявий ре-сурслар стратегик масалаларни ҳал қилишда устувор асос этиради.

Молиявий менежментда бошқарув объектларига корхонанинг пул ай-ланмасини ташкил этувчи пул ту-шумлари ва туловлар киряди. Бошқа-риладиган пул оқими корхона пул маблағларининг оқиб келиш ва оқиб кетишидан иборат бўлган берк цик-лининг акс этириб, унинг қиймати сотиш ҳажмига, кредитдорлик ва де-биторлик қарздорликка, зарурий за-хираларга, капитал таркибига, молия-вий ресурслар ва ҳ.к.ларга боғлиқ бўлади. Корхона пул маблағларининг оқими манбалар: хусусий капитал, заём воситалар, бошқа пас-сивларга эга. Воситаларни ишлатиш-ишлатишлари турли активларни ту-зишни тақозо этади.

Молия менежментини

Айланмадан ташқари активларни бошқариш, реал инвестицияларни бошқариш каби масаланинг ҳал этилишини талаб қилади. Бунинг учун тақриф этилаётган лойиҳаларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш, келтирилади пул оқимлари нуқта на кел этади. Мазлум активларга маблағ киритиш тўрисидаги қарор, молиялаштириш мандарининг мавжудлигини тақозо этади. Жалб этилаётган мандарлар нархининг турлича бўлиши қабул қилинаётган қарорга таъсир этамасдан илжжи йўқ. Хусусий ресурслар заём ресурслардан фарқли равишда баҳоламиниши, бироқ инвестициялаш вариантини танлашда етарлича самарали ишлатилиши мумкин.

Корхона активлари ва пасивларининг ўзаро чамбарчас боғлиқлиги молиявий менежмент объектларини ташкил этади. Мазлум активларга маблағ киритиш тўрисидаги қарор, молиялаштириш мандарининг мавжудлигини тақозо этади. Жалб этилаётган мандарлар нархининг турлича бўлиши қабул қилинаётган қарорга таъсир этамасдан илжжи йўқ. Хусусий ресурслар заём ресурслардан фарқли равишда баҳоламиниши, бироқ инвестициялаш вариантини танлашда етарлича самарали ишлатилиши мумкин.

Шундай қилиб, ҳулюса сифатида айтадиган бўлсак, молиявий менежмент объектлари ўзаро мухтазам ҳаракатда бўлиб, уларнинг ўзаро келишуви бошқарув субъекти олдига воситаларни рационал сафарбар этиш ва ишлатилиши таъминлаган ҳолда, ҳаракатлар вариантларини ишлаб чиқиш ва зифасини қўяди. Маблағларни каердан олиш керак ва улардан кўпроқ фойда олган ҳолда, қай тарзда фойдаланиш мумкин, деган саволга жавоб ҳеч қачон бир хил бўлмайди. Ёчимнинг энг муваффақиятли вариантиларини излаш ҳамиша молиявий менежернинг маҳорати ва юксақ ма-

тида янгилашни тақозо этади. Айланмадан ташқари активларни бошқариш, реал инвестицияларни бошқариш каби масаланинг ҳал этилишини талаб қилади. Бунинг учун тақриф этилаётган лойиҳаларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш, келтирилади пул оқимлари нуқта на кел этади. Мазлум активларга маблағ киритиш тўрисидаги қарор, молиялаштириш мандарининг мавжудлигини тақозо этади. Жалб этилаётган мандарлар нархининг турлича бўлиши қабул қилинаётган қарорга таъсир этамасдан илжжи йўқ. Хусусий ресурслар заём ресурслардан фарқли равишда баҳоламиниши, бироқ инвестициялаш вариантини танлашда етарлича самарали ишлатилиши мумкин.